

Tamás Ildikó
A számi (lapp) folklórszövegek interdiszciplináris kutatása (OTKA PD 105482)
Projekt záró beszámoló, 2012. szeptember 1. - 2015. augusztus 31.

A Szomjas-Schiffert adatbázis létrehozása

Szomjas-Schiffert lappföldi gyűjtése nemzetközi összehasonlításban is több szempontból kiemelkedő. A korábbi gyakorlattól eltérően lejegyzései ábrázolják az ornamentika legapróbb részleteit, és a hangzó anyagot a ciklikus ismétlődések ellenére teljes hosszában lejegyezte. Mindez sokkal pontosabb megfigyelésekre ad lehetőséget például a jójka mélyszerkezetére, az improvizációra, a variálásra vonatkozóan, illetve a prozódiai vizsgálatok szempontjából is nélkülözhetetlen. Egyetlen probléma a hangzó anyag nehéz kezelhetősége volt. A körülbelül félórás blokkokban digitalizált hanganyag, és a Szomjas-Schiffert által, a *Lapp sámánok énekes hagyománya – Singing Tradition of Lapp Shamans* című könyvében publikált 140 db. lejegyzés¹ összevetése, együttes vizsgálata nem volt megoldott, mivel az egyes kottákhoz tartozó dallamot, mintegy kétórányi anyagban nagyon nehezen lehetett megtalálni, mivel a publikált kották és a jójka felvételek sorrendje teljesen más. Ezért vállakoztam egy jól kezelhető adatbázis létrehozására, amelybe a már meglévő adatok (kotta és hangzó anyag) szinkronizálásán túl a saját eredményeim egy-egy vonatkozó részletét is beépítettem. Az adatbázis alapanyagául tehát Szomjas-Schiffert kétnyelvű kötetének kottái, és az MTA Zenetudományi Intézetének archívumában csak hangzó anyagként (és korlátozottan elérhető) jójkaanyag szolgáltak. Szomjas-Schiffert György lejegyzései kiemelkedően precízek, és a jójkák dallamára vonatkozó elemzései több tekintetben is úttörő jellegűek, ezért az adatbázis létrehozása során elsősorban a szövegekre, illetve a szöveg és a dallam kapcsolatára koncentráltam. A dallammal kapcsolatos kiegészítéseim kizárólag a mélyszerkezetre vonatkoznak. Sikerült kimutatnom, hogy a 3–5 motívumból építkező jójkákban a motívumok kapcsolódása egységes alapstruktúrák szerint alakul. Bár elméletben nagyon sokféleképpen variálódhatna a motívumok kapcsolódási rendje, a valóságban nem ez történik: mindössze néhány alapstruktúra mutatható ki, amelyek egységes grammatika szerint jellemzik a jójkákat. Az alábbi táblázatban ezeket a jellemző, ciklikus permutációs alapstruktúrákat mutatom be:

---

¹ Szomjas-Schiffert 1996.

Mélyszerkezet típusok a nunneneni jojkában	db. (az összesen 140 jójából)	%
1-2-1-3-4-5	40	28.57
1-2-3-4	68	48.57
1-2-3-1	10	7.14
egyéb	22	15.72

Fontos kiegészítést jelent tehát a mélyszerkezetet bemutató ábrák csatolása a kottákhoz. A mélyszerkezet ábrázolása és tipologizálása egy saját fejlesztésű módszer segítségével történt. Az így kapott eredmények fontos adalékokkal szolgálnak az improvizáció, a tradíció és a stílus kérdésköréhez. A jójákban általam kimutatott prozódiai anomáliákat a kottákban bekarikázással, a szövegben pedig kiemeléssel jelzem, és bemutatom a helyes szótagütem és a hangsúly szabályos elhelyezkedését.

Score quoted from Szomjas-Schiffert (1996: 159)

The prosodically problematic sequences have been circled:

Andde (male name) –U
(U –)

goartiliguin ('span') –U –U
(U –U U)

áhte ('that') –U
(U –)

juoiggastit ('to sing yoik') –U U
(U –U)

Black: regular pronunciation
Red: irregular pronunciation in song

Martti Stoor, Nunnanen (1966)

The deep structure of Yoik:

Lyrics:
 (panels)...Heigen-Junne (name)...
 (panels)...Tundra's son...(panels)

The Yoik quoted from Szomjas-Schiffert (1996: 156)

Mutatvány oldalak az adatbázisból. A hangszóróra kattintva meghallgatható a kottához tartozó felvétel.

A Szomjas-Schiffert György által gyűjtött jojkaanyag adatbázissá történő alakításának munkálatairól, a hozzá kapcsolódó elméleti-módszertani kérdésekről a kutatás 3 éve alatt több tanulmány (angolul: *L'Image du Sápmi*, 2013, 236-260, magyarul: *Nyelvtudományi Közlemények* 108, 2012, 269–284; *Ethnographia* 124, 1, 2013, 41–66; *FUD* 21, 2014, 197-182) és egy általam szerkesztett monográfia („Így és bennem”. Szomjas-Schiffert György <1910–2004> 2013) jelent meg. Az adatbázis előadás formájában történő bemutatására Magyarországon 2014-ben, az MTA BTK NTI által a Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat keretében került sor, külföldön: 2013-ban egy Inariban rendezett számi konferencián (*Oovtast - Together...*, 2013. szeptember 25-27), idén pedig, egy Ouluban megrendezett nemzetközi konferencián (*CIFU 12.*, 2015. augusztus 17-21.) volt lehetőségem. Az adatbázishoz kapcsolódó újabb tanulmány jelenik meg 2015-ben: *Zene, vers, társadalom. Egy készülő adatbázis apropóján* címmel.

A terepmunka rövid bemutatása

2014 júliusában azért utaztam Nunnanenbe, hogy Szomjas-Schiffert anyagát jobban megérthessem, és utána járjak az archívumi anyag tisztázatlan részleteinek. Kíváncsi

voltam, mi és hogyan változott közel 50 év alatt, és hogy sikerül-e rátalálnom a három fontos adatközlő leszármazottaira. A három legjelentősebb jojkaénekesből kettő, *Juvvá Näkkäläjärvi* és *Martti Stoor* családtagjaival is sikerült megismerkednem Nunnanenben. A Szomjas-Schiffert által rögzített és lejegyzett jojkákkal kapcsolatos véleményemet, eredményeimet és kérdéseimet *Juvvá Näkkäläjärvi* özvegyével, *Ingával* és lányával, *Sárával*, továbbá *Stoor* fiával, *Veltoval* és lányával, *Eijával* sikerült megvitatni.² Sára és Velto még Nunnanenben élnek, Eija azonban délre költözött, ám nyugdíjasként visszavágyott északra, így megvette az egyik házat a faluban, hogy legyen hová „hazatérnie”, amikor csak teheti. Pontosán azt a házat rendezte így be nyári laknak, ahol Szomjas-Schiffert lakott nunnaneni tartózkodása alatt.

1. Eija Stoor és Sára Näkkäläjärvi

2. A nunnaneni ház, ahol Szomjas-Schiffert lakott 1966-ban.

A finnországi Enontekiöben (számi nevén: Hættában) a számi revitalizációs mozgalmak elindítójának, *Nils-Aslak Valkeapää*nek a családjával készítettem interjút a jojkahagyomány számi nemzetépítésben betöltött kulcsfontosságú szerepéről.

---

² A név szerint említett adatközlők hozzájárultak nevük publikálásához. Az idősebb generáció néhány tagjának neve pedig nyomtatásban már megjelent Szomjas-Schiffert könyvében (Lapp sámánok énekes hagyománya, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996).

Nils-Henrik és Helena Valkeapäävel Enontekiöben

A norvégiai Karasjokban a Norvégiai Számi Parlament és a Számi Múzeum munkatársaival beszélgettem, és átadtam a parlamenti könyvtárnak szánt Szomjas-Schiffert kötetet és a saját monográfiámat. A szintén norvégiai Kautokeinoiban pedig korábbi adatközlőimhez tértem vissza (első alkalommal 1999-ben jártam ott). Az inertjük mellett új jöjkafelvételeket is rögzítenem. 2014 novemberében Näkkäljärvi fiával, a Finnországi Számi Parlament akkori elnökével, *Klemetti Näkkäljärvivel* is sikerült megismerkednem, aki további fontos információkkal gazdagította a 20. század második felében és a napjainkban jellemző nunnaneni élettel kapcsolatos ismereteimet. A jelenlegi vallási élet és a jöjkahagyomány kapcsolatára irányuló kérdéseimet kérdőív formájában *Kona János* Tanában (Észak-Norvégia) szolgáló evangélikus lelkész közreműködésével juttattam el több számi településre.

Halandzsa (nonszensz) a számi és a magyar népköltészetben. A kutatási eredmények bemutatása

Az általam vizsgált archívum szövegkorpuszát szinte teljes egészét töltőszótagok vagy partikulák (a továbbiakban *panelek*, ld. Tamás 2013) közé csomagolt, maximum egy-egy rövid mondatra szorítókozó “szövegek” alkotják. Felmerül a kérdés, hogy folklórszövegnek tekinthetők-e a panelek, illetve milyen módszerekkel kutathatók? Szomjas-Schiffertén túl az összes, időben és térben is széles spektrumot felölelő jöjkagyűjtemények igazolják, hogy a főként (vagy időnként kizárólag) panelekből álló

szövegek a továbbadható szöveges hagyomány részét képezik. Néhány néprajzi munkában arra is találunk utalásokat, hogy ezek a kívülállók számára jelentés nélküli szövegek a beavatottak számára kódolt információkat tartalmaztak. A panelek és a jojkaszövegek néhány vonatkozásban közelítenek a beszélt nyelvi fordulatokhoz és szabályokhoz, több szempontból azonban teljesen szakítanak azokkal. A szövegekben szereplő, nyelvileg felismerhető panelek eredetileg lehetnek a számi szókincs részét képező partikulák, kötőszók, határozószók, segédigék, hangutánzó-hangfestő igealakok, a panelek nagyobb százalékát azonban nyelvileg igen nehezen vagy egyáltalán nem besorolható elemek alkotják (ezeket a szövegben dőlt betűs kiemeléssel jelzem):

No nou no no no nou no no
No nou lo lo no nou lo no
De joon Áslat-Joavnná lo la lo lou lo lo
Lo lou lo lon Ánara jo riggá nu nu
Nu nuu nu nu nu nuu nu nu nu nuu nu nu nuu
Nu nu nu nuu nu nu nu no un no de jon Áslat-
Joavnná lu lu lu luu lu lu lu luu lu la lu luu
Lu lu lu luu lu go lu luu lu la lou luu lom³

A panelek között felbukkanó szövegrészleteket az anyagomban mindig aláhúzással jelzem (a fenti példában ezek a *riggá* 'gazdag' melléknévtől eltekintve tulajdonnevek: *Áslat-Joavnná* /személynév/, *Ánar* /'Inari', földrajzi név/). A szövegek további, panelekből építkező részében találunk hétköznapi beszélt nyelvből kölcsönzött szavakat is (a bemutatott példaszövegben: *de* 'akkor, aztán' és a *nu* 'nos, hát, na', a *jo* 'már'). Az utóbbiak jelentése és funkciója azonban a jójákban átértékelődik vagy teljesen eltér a beszélt nyelvben megszokott fordulatoktól. A képlékeny jelentésű szavakon túl kedvelt megoldásoknak tekinthetők a jójksaszövegekben a torzított szóalakok, játékos szóalkotások is. A Szomjas-Schiffert anyagban ezek két fő típusa: (1) a *szabálytalan nyelvtani alak* (ilyen pl. a 109. számú jójka, amelyben a nyelvtanilag helyes *Kárásjoga* 'Karásjok' genitívuszi alak helyett a *Kárásjohka* nominatívuszi alak szerepel, vagy a 135-ös szövegben a nominatívuszi *Ármas* (férfinév) helyett a hosszabb akkuzatívuszi/genitívuszi *Ármasa* alak szerepel); valamint (2) a *szóközi paneltoldás*

---

³ Szomjas-Schiffert 1996, 162.

(ilyen pl. a 134. számú jojka, amelyben az *Eino-Ándde* név közepén egy jelentés és grammatikai funkció nélküli *jon* betoldást találunk: *Eino-jon-Ándde*):⁴

nau nau no no no nu nu nu nau nu nu no nau nau nu nu nun	u lu luj lu lul u lal u lal
nau nuno no nu nu nu nun nau nu nu no nau nau nu nu ná	u lu lou lu lu lu lu lal
<u>dán Ármása</u> jo nu nu nu no nu no nau nu nu nu hao no	de dán <u>Eino-jon-Ándde</u>
nao no lo no nu nu nu nu no nun nu no lau nu nu un	u lol lou lo lol o lo lol lal
hao nu lo na nuu nu nu nu nu nun nu au nu nu nu nu	u lol lou lo lol u lu lo ⁶
hao nu lo no nu nu nu nu nu nau nun no lau no nau nu nu	
nau nu no no nu nau nu nu nu nau nu nu nu ná	
<u>dán Ármása</u> jo nu nu nu no no nu nu no nau nu nu nu ⁵	

A Szomjas-Schiffert gyűjtés anyagában egy másik, a beszélt nyelvi szabályoktól való jelentős eltérésre is felfigyeltem: míg a számi nyelvben kizárólag nyíló diftongusok (*uo*, *ie*, *oa*, *ea*) vannak, a jojkaszövegekben *csak* [!] záródó *ou*, *au*, *ao* kettőshangzók fordulnak elő, amelyek a már idézett példákban is megfigyelhetők. Fonológiai-fonetikai kérdéskörben kell tárgyalnunk a beszélt nyelvből kölcsönzött, vagy attól független paneleknek, mint ösztönösen gyakorlatias választásoknak a jellemzését is. Ezek a fonológiai alakzatok (amelyek nem valós szavak vagy azokból eredeztethető alakulatok) ugyanis legnagyobb százalékukban *a*, *o* és *u* magánhangzókból és *j*, *l*, *n* és *v* mássalhangzókból épülnek fel. A beszélt nyelvből a jojkaszövegekbe kerülő panelekben is jellemző ezeknek a hangoknak a dominanciája. A beszédhangok hangzósági rendjében az idézett szavak fonémái a legelőkelőbb helyeken állnak. Bár az akusztikai tulajdonságok önmagukban nem adhatnak kielégítő magyarázatot a jelenségre, tény, hogy a számik a messzebbre hordó hangokból építik fel a paneleket, (többek között azért) hogy a tundrán nagy távolságokba tudjanak üzenni általuk.

Arról, hogy a panelek milyen jelentést hordoznak a közösségen belül, Szomjas-Schiffert előtt mindössze annyit fedtek fel a nunnaneniek, hogy, bizonyos szócskák, például a *lö*, *lü* antipátiát, a *la*, *no* szimpátiát, a *jo*, *go* pedig érdektelenséget fejeznek ki. A panelek többségének jelentésárnyalatairól, továbbá a jelentés és hangalak összefüggéseiről nincsenek információk. A legnagyobb probléma az, hogy az előttem ott gyűjtő kutatók (Szomjas-Schiffert György és a szövegeket lejegyző Kovács Magdolna) egyike sem

⁴ Szomjas-Schiffert 1996, 213, 244, 245.

⁵ Szomjas-Schiffert 1996, 245. 135-ös dallam.

⁶ Szomjas-Schiffert 1996, 244. 134-es dallam.

gondolta úgy, hogy a paneleknek rendszerszerű, és kódolt információkat hordozó használatáról lehet szó. Tehát kérdéseik sem erre irányultak. Mindketten a jelentésszerű szövegrészekre koncentráltak, ami természetesen szintén fontos, mert a kettős (kifelé és befelé másképpen működő) kommunikáció ezekre is vonatkozik. A jorkák képletes nyelvét néhány esetben így meg tudták magyarázni, (például azt, hogy az egyik dalszövegben szereplő “rovaniemi menyasszony” valójában a pálinkásüveg, mert a pálinkát sokáig csak Rovaniemi település alkoholboltjából lehetett beszerezni), azonban több esetben maguk az adatközlők is bizonytalanok voltak, még a jelentésszerű szövegrészek helyes értelmezésénél is.

A szövegek elemzése során a meglévő dokumentumok alapján próbáltam következtetéseket levonni panelek és attitűdök összekapcsolhatóságával kapcsolatban. A megvizsgált szövegek nagyon változatos hangalakú paneleket tartalmaznak. Az archívumi anyagból mindössze annyi állapítható meg, hogy a pozitív (esetleg semleges) viszonyulást kifejező panelek *l*, *n*, *a*, *o* és *u* hangokból építkeznek, pl.: *lo*, *lou*, *la*, *nu*, és csak a negatív felhangú panelekben találkozunk *v*, *ö* és *ü* hangokkal (pl. *lü*, *lö*, *løj*, *vu*). A jelentésszerű szövegrészek segítségével ez utóbbi kategória szépen megrajzolható, hiszen a *lü*, *lö*, *løj*, *vu* panelek olyan szövegbetéteket kísérnek mint pl.: *Iskkun Iskku görbe lábú*⁷; *ezek a ragyas fiúk*⁸; *ez a sérült réntehén – ez a száz legyengült réntehén*⁹ vagy *arasznyit sem ad erről az Áslagan-Ánddéről énekelni*.¹⁰ Ezt a következtetést a nunnaneniek is jóváhagyták 2014-ben, azonban kiegészíteni, tovább árnyalni nem tudták a panelek jelentéstartományát. Az *ö* és *ü* magánhangzókat tartalmazó panelek hangalakja azért keltette fel a figyelmet, mert ezek a hangok a finn szavakban gyakoriak, a jorkaénekesek anyanyelvéből, az északi számiból azonban teljesen hiányoznak. Bár a nunneneni lakosok általában kétnyelvűek, beszélnek a finnt és a számít is, a jorkák nyelve egyértelműen az utóbbi. Az anyanyelvet és az idegen nyelvet szembeállító dichotomizálás következtében a negatív előjelű szemantikai mező speciális, fonetikai szintű megformálást nyert: az idegen magánhangzók a bánat, a szomorúság és a csúfolódás kifejezőeszközei lettek a jorkaszövegekben. Az idegen jelenségek és a

---

⁷ Szomjas-Schiffert 1996, 111.

⁸ Szomjas-Schiffert 1996, 130.

⁹ Szomjas-Schiffert 1996, 40.

¹⁰ Szomjas-Schiffert 1996, 159.

rossz/kevésbé jó kategóriák összekapcsolására a számi nyelvben és folklórban számos példával rendelkezünk. A számiban (miként más nyelvekben is) előfordulnak olyan szavak, szóösszetételek, amelyekben a negatív jelenség hordozója egy másik etnikum megnevezése, vagy egy idegen kulturális, gazdasági elem valamilyen speciális többletjelentéssel való telítődése. Ilyen például a rénelnevezésekben előforduló *ruošša* ‘oroszl’ előtag (*ruoššagabba* ‘albinó rén’, *ruoššajielva* ‘piszkos színű rén’, *ruoššačuoivat* ‘túl hosszú szőrű rén’), vagy a svédek, norvégok — a számik által lenézett, silánynak tartott — háziállata a kecske, (számiul *gáica*, pl. *gáiccačoarvi* ‘réntehén szabálytalan agancsal’), amely a szöveg szintjén is előfordul negatív jelentéssel: a számik szerint aki nem tud jójkálni, „*úgy énekel, mint a kecske*”. A számi népmesék negatív, „ostoba ördög” típusú figurájában, a *sztálló*ban pedig sokszor a számik közé költözött idegen telepeselek öltenek testet (a *sztálló* pl. azért jár pórul, mert a réncszima helyett „hitvány, vékony cipőcskét” hord). Ha az idegen kultúra és a negatív attitűdök összekapcsolódása szemantikailag egyértelműen kimutatható a szavakban és szövegekben, feltételezhető, hogy a legelemibb szinten, a beszédhangokban is megnyilvánul.

Mivel a rejtett kódok egyre inkább kiszorúlnak a használatból, jójkák előadásához manapság már maguk a számik is magyarázatot fűznek, amely a dal alanyára, tartalmára és keletkezésének körülményeire vonatkozik. Vagyis kialakult egy olyan, tabukkal kevésbé terhelt, és a jójkaelődást kiegészítő prózai szöveghagyomány, amelyeknek célja a jójka kontextualizálása. Az énekes a jójkálás előtt prózában bemutatja a jójka alanyát, tartalmát, illetve azt, hogy milyen történések ihlették a dalt, ezáltal egyfajta közös mederbe tereli a hallgatóság asszociációit.

A jójkakutatás szempontjából is fontos, összehasonlító vizsgálat a magyar és a nemzetközi folklorisztikában egyaránt hiánypótló jellegű. A témafelvetés és a módszertan is eltávolodik attól a hagyományos szövegfolklorisztikai gyakorlattól, amely az egyes szövegek kapcsán leginkább az eredetet, a variánsok (és szövegcsaládok) alakulását, és ezzel összhangban a kapcsolatok mintázatát nyomozza, a nyelvileg megformált végeredmény szempontjából pedig a funkció meghatározása, a szerkezet, az egyes szüzsék és motívumok azonosítása kap elsődleges figyelmet. Ebben a hagyományos módszertani megközelítésben a kutatók többsége a szokatlan vagy jelentés nélküli

elemeket és a nyelv más területein nem létező szóalakokat félrehallásból, illetve a szóbeli hagyományozódással járó, többszörös áttételből fakadó szövegromlásként értelmezi. Más esetekben csupán metrikai/ritmikai illetve műfaji/stilisztikai funkcióhoz kötik a nonszensz szövegelemek használatát. A jelenség azonban ennél jóval összetettebb. Az újabb kérdések felvetését a témában az is nehezítette, hogy a folklorisztika a szokatlan, fejük tetejére állított nyelvi megoldásokat nem annyira egyes elemeik, hanem inkább a teljes szövegkompozíció felől – műfaji felülnézetből – közelíti meg. Részben ezzel magyarázható, hogy a folklórműfajokban is jelenlévő nonszensz elemekkel, álszavakkal, vagy a nyelvtani anomáliáktól széteső halandzsával alig foglalkozott korábban a folklorisztika. 2013-tól szerzőként is részt veszek a Néprajztudományi Intézetben készülő Magyar Népköltészeti Lexikon munkálataiban. Ennek keretében került sor a halandzsa címszó megírására, amely az MTA BTK NTI 2013-as évkönyvében is olvasható. A vizsgálat alapjául szolgáló gyermekfolklór alkotásokban a szöveget építő, lebontó majd újraépítő mechanizmusokat a nyelvi változások, és az azokra ható kognitív tényezők felől közelítettem meg. A magyar folklór halandzsáira irányuló vizsgálataim eddigi fontos eredményei: a halandzsa szavak tipológiájának felállítása és funkcióinak meghatározása (publikálva: *Ethno-Lore* XXX., 2013, 321–359; *Napút* XVI/6. 2014, 85–91; *Élet és Tudomány* LXIX, 40, 2014, 1257-1259 /OTKA–ÉT pályázat keretében/; *Magyar Művészet* 3, 2, 2015, 59-66).

A közlemények között csak a kutatáshoz kapcsolódó publikációk, azonos téma esetén a legértékesebb formájukban lettek feltüntetve (tehát a három év alatt megjelent 26-ból 17 db. szerepel a jelentésben). A közlemény listán szereplő két utolsó tétel megjelenésre vár, de mindkettő a kutatás ideje alatt keletkezett és leadott, publikálásra váró írás, az OTKA támogatásának feltüntetésével:

1. A sarki fény színei. Szimbólumok a számi nemzeti identitáskonstrukció folyamatában. *Ethno-Lore* XXXII.
2. Zene, vers, társadalom. Egy készülő adatbázis apropóján. *Párbeszéd* I.